

KUS PLANEERITAKSE VASTUOLUSID?

Kõrgkooliteaduse arengumuredest on «Edasis» juttu olnud varemgi. Lootused ja perspektiivitunne on toitud direktiivdokumentidest, kus kõrgkooliteaduse edendamisele on pööratud küllalt suurt tähelepanu. Lootustandvalt on mõjunud ka lubadused, et nii väikesel kui suurel bürokraadil läheb lähemal ajal kehvasti ja kõrgkooliteaduse edendamise edumeelsed mõtted, mida paljud spetsialistid on aastaid endas kandnud, jõustuvad kohe-kohe. Kuid perestroika-aastate bilanssi tehes tekib täna kiusatus küsida: kus planeeritakse vastuolusid?

Ma ei hakka võrdlema kõrgkooli omavahel — probleemid on siin kaunis ühesugused. Pööran vahelduseks tähelepanu kõrgkoolile akadeemiateaduse taustsüsteemis. Jätan kõrvale ka need numbrid, mis peegeldavad «parimaisse aastasse» jõudnud Eesti NSV Teaduste Akadeemia (TA) arengut võrreldes auväärses eas *alma mater*iga. Looduses on seaduspärane, et noor organism areneb kiiremini raugaikka jõudnud, antud juhul on aga asi kahtlane. Eriti kui silmas pidada saavutatud tasemeid.

1987. aastal töötas TAs ja TRÜs vastavalt 2815 ja 2360 teadlast, pedagoogi, abiõppe või insenertehnilist töötajat. Seega edestab TA ülikooli 455 töötaja võrra. Kuid doktoore on TRÜs 116 ja TAs 103 (k. a. TA SKBde ja Tallinna botaanika kraadiga töötajad), kandidaate vastavalt 522 ja

713, kraadiga töötajaid 638 ja 816. Seega ei ole erinevus kraadiga töötajate arvus (178) nii aukartustäratav kui üldarvus.

Ei pea mahtude võrdlemist dunaamika hindamisel eriti soliidseks, kuid antud juhul (kahe organisatsiooni omavahelisel hetkeseisu võrreldes) on järgnev küllalt kõnekas. TA kõrgestikvalifitseeritud kaadri eelis seisus ja abipersonali rohkuses oli täidetavaid teemasid TA-l 233 ja TRÜ-l 224. Seega tuleb TA-l teema kohta 12,08 töötajat, TRÜ-l 10,54. Seejuures osalevad TA ja TRÜ vastavalt 19 ja 16 üliõpilises programmis, 10 ja 9 vabariiklikus kompleksprogrammis, 9 ja 4 VMN-i maade teaduse ja tehnika progressi kompleksprogrammis. Lisaks osaleb TRÜ 8 harukondlikus ja 4 kõrgkoolidevahelises programmis (TA kohta vastavad andmed puuduvad). See kõik ei luba järeldada, et võrreldavate teadusorganisatsioonide tööde tähtsuses oleks olulisi erinevusi.

Oluliste erinevusteni jõuame finantseerimist võrreldes. Osutatud, et teadustööd finantseeritakse 1987. aastal ühina kapitalimahutusteta) TAs 21 447 000 rubla eest (sh. 14 841 800 rubla riigieelarvest ja 6 605 200 rubla lepingulisi töid, TRÜs 6 559 800 rubla (vastavalt 1 944 700 (kõigest!) ja 4 615 100). Seega finantseeriti TAd ligi 3,3 korda rohkem kui TRÜd. Ühe töötaja kohta on need summad vastavalt 7618 ja 2780 rubla. Kas selline suhe on millegagi põhjendatud?

Kaadri kvalifikatsiooni suh-

teline võrdlus, abipersonali võrdlemisi suur ülekaal... Muidugi, TRÜ õppejõud teevad teadustööd kõrvalt ja ka tehniline personal teenindab teadustööd õppetöö teenindamise kõrvalt (lisaks loomulikult laborite koosseis). Seega on TRÜ intellektuaalse potentsiaali koormatus tunduvalt suurem ja läheneb ilmselt ekspluaterimisele, kui silmas pidada ka õppetööd. Praegu ei vasta TRÜ töötajatele makstav tasu sellise koormuse korral intellektuaalse potentsiaali taastootmiseks vajaminevale. Ehk teisisõnu, TRÜ teadlaste ja eriti noorteadlaste puhul ei piisa loomingulisest tööst inimväärseks äraelamiseks alati ka siis, kui töötatakse oma erialal 1,5 koormusega. (Vähe sellest, TRÜs töötab teaduskandidaate, kelle kuupalk on 140 rubla ja kel puudub võimalus erialasele lisa teenistusele). Kuid see on juba omaette teema.

Oletagem, et programmides osalemine ei peegelda tegelikult teadustöö füüsilist mahtu ja sellisel juhul ka finantseerimine mitte. Jääb veel võimalus võrrelda teaduslikku toodangut (näiteks publikatsioone jne.). Kuid ka niisugused võrdlemised on oht sattuda libedale teele, sest teaduse planeerimisel on kombeks saanud mõõta teadustöö tulemuslikkust üksuste arvu järgi. Sellega kaasneb pseudoinformatsiooni tulv, suureneb pseudopublikatsioonide arv. (Ja muidugi süveneb pseudopaberinappus. Paljud raamatupoed ja küllap ka mõne teadusasutuse kapid on tulvil väljaandeist, mille puhul võiks küsida: kas viia need kohe makulatuuri või oodata veel kümme aastat?)

Kuid mõõtkem siiski. 1987. aastal ilmus TRÜ töötajatelt 128 ja TA töötajatelt 109 monograafiat, kogumikku, õppevahendit, brošüüri. Teaduslike artikleid ilmus vastavalt 2089 ja 2470, seega TAs 381 artiklit rohkem ehk 0,84 artiklit ühe TA enamtöötaja kohta. (See näitaja on muidugi üht-aegu niisama naeruväärne kui kõnekas.) Üliõpilistest väljaannetes on TRÜ töötajad avaldanud 522 ja TA töötajad 641 artiklit, välismaistes vastavalt 165 ja 356. See on kujukas näide, mida tähendavad väliskon-

taktid: 1987. aastal oli TA-l väliskomandeeringuid 331 ehk 2,55 korda rohkem kui TRÜ-l (130), sh. sotsialismimaadesse vastavalt 162 ja 74, kapitalismaadesse 169 ja 56(!). Rahvusvahelised kontaktid vastupidises suunas (st. TA või TRÜ külastused) kõneleksid tõenäoliselt sama keelt.

Rõhutan: ma ei toonud võrdlusi selleks, et näidata, nagu saaks TA midagi TRÜ arvelt. Tahtsin vaid tõestada, et TRÜ teadusesse peab suhtuma hoopis teistmoodi. Selgeks on saanud ka see, et Moskva neid suhteid niipea paika ei pane.

Bürokraatlikud dokumendid, mis ridamisi on jõudnud TRÜ-sse Liidu hariduskomiteest, sisaldavad pelgalt instruktsioone teadussummade ümberjaotamise kohta. Kuuldavasti on palju kemplemist isemajandusliku palgafondi normatiivi ümber — 47,5% esimestele julgetele isemajandajatele, 39,5 või 40% järgmistele. Nagu tuttavas ringmängus: «Kes hooletu, jääb ilma...»

Riigieelarve vahendid nimeatakse isemajandamise korral riiklikuks tellimuseks. Siingi ajab üks polozenije teist taga, et bürokraatlikku kontrolli hõlbustada: riigi vahendite kasutamine teaduse edendamiseks tuleks edaspidi nii paljudel erinevatel viisidel lahterdada, et teadustööks ei jää ühel kaunil päeval enam lihtsalt aega.

Mida teha? Üks võimalus oleks muidugi oodata, millal bürokraatlik igiliikur seisma pannakse. Kuid mida teha eeldusel, et meie silmad seda ei näe?

Mõned ärkamad on käivitunud teaduskooperatiivide mõtte meiega ülikoolis. (Kooperatiivsetel põhimõtetel rajanevad ka noorte arenduskeskused.) Seda ideed ei saa kujunenud olukorras alahinnata. Esimene oluline moment on see, et teaduskaader ei peaks enam minema suvel kraavi kaevama, vaid võiks elatisraha teenida erialase tööga ja säilitaks või koguni tõstaks niimoodi oma kvalifikatsiooni. Teine oluline moment:

telli ja rahasid kasutatakse otstarbekamalt kui praegu lepingulise vormi puhul. Nii võiks kooperatiivsetel alustel sõlmitava lepingute maksumus soodsalt mõjutada tellijat. Võibolla tekib isegi konkurents bürokraatlikule koostöövormile. Kolmandaks ei saa alahinnata, et kooperatiivses tegevuses kujuneb ülikoolile nii tarvilik isemajandavalt mõtlejate tegutsev kaader. Võimaluste ja vajaduste ühildumisel poleks seda ju üleöö kuskilt võtta.

Kuid on olnud ka vastuhääli. Nii olevat kooperatsiooniliikumine juba praegu meelitanud ettevõtete taskust sularaharingluse mitu miljonit rubla. millel puuduvad kaubakate. Sellega ei saa täielikult nõustuda. Ma ei usu, et kooperatiivne loovad ja edendavad need, kellel palju raha sukasääres seismas. Pigem ikka need inimesed, kellel igapäevaste, seejuures saada olevate elutarvete muretsemiseks raha napib. Ei saa ometi lasta juhtuda, et võimaliku ostja huvi olemasolevagi kauba vastu ajapikku hääbuks.

Küsisin vahvliikumise hiilgepäevil ühelt väga arukalt majandusprofessorilt, miks ta eelistab töötada professorina, kui vahvliküpretaja teenib sama palga nädalaga ja võib ülejäänud kolm nädalat tegeleda loominguliste asjadega. «Teate,» ütles professor mõtlikult nina krimsutades. «mulle ei meeldiks neid vahvleid küpsetada... Aga ma olen mõelnud, et kui ma peaksin ametit vahetama, siis võibolla töötaksin hoopis kraanajuhina. Seal on ikkagi silma-mõõtu vaja ja...». Mu noor kolleeg, kellele lugu rääkis, ütles, et temale ei meeldiks neid vahvleid müüa, ning pajas tõi teisündinud loo, kuidas keegi kraanajuht teeninud hästikalkuleeritud, kuigi normatiivide järgi pisut riskantse töstega varimajanduslikul teel hetkega poolteist tuhat rubla.

Aprilli lõpus esitas TRÜ nõukogus akadeemik M. Bronstein TRÜ teaduskooperatiivide loomise idee. Suurem osa nõukogu liikmeid pooldas ideed.